

Over zwijgen gesproken

Dialogoog in de gemeenschappelijke viering van
Ekklesia Amsterdam en Dominicus Amsterdam
Geeske Hovingh en Germain Creighton

Germain:

Jij bracht me laatst op het goede idee om voor de voorbereiding van dit gesprek te gaan kijken in Museum Kranenburgh in Bergen. Vlak voor zijn dood heeft Joost Zwagerman daar een tentoonstelling ingericht met hedendaagse kunst, rondom het thema van de stilte. Niet zozeer stilte als leegte, maar wat hij noemt een 'oorverdovende stilte'. Zwagerman wist het mooi te zeggen: 'Je zou willen dat je de stilte kunt definiëren als de aanwezigheid van iets.' Het zien van die tentoonstelling heeft voor mij kleur gegeven aan wat zwijgen eigenlijk is. Horen, zien en zwijgen – daar zouden wij dit jaar bij stil staan, in onze samen-diensten. Voor mij is dat zwijgen helemaal verbonden met horen en zien, dus met de aanwezigheid van iemand of iets. Zwijgen gebeurt 'in relatie'. Dat is ook wat mij het eerst opvalt in de psalm die we lazen: 'Ziende, dat u zwijgt, daar leef ik mee – maar zou u ook niet hóren?' En ook in het gedicht van Zwagerman: God is slechts een voicemail; de ik krijgt geen gehoor. Maar toch is er *in* het zwijgen wel contact. Het mooie van zwijgen vind ik: het heeft iets van een ingehouden beweging, niet meteen naar voren treden, ruimte maken voor de ander, horen en zien krijgen daardoor een onverwachte diepte. Ik weet niet of ik duidelijk ben, maar eigenlijk bedoel ik dat wij pas echt met elkaar spreken, als we ook zwijgen. Herken je dat?

Geeske:

Waar jij horen-zien-en-zwijgen met elkaar in verband brengt als logisch geheel, ervaar ik het 'zwijgen' juist een beetje als een uitzondering in de drieslag. Bij het horen moeten de oren open, bij het zien de ogen gescherpt, maar bij het zwijgen gaat er juist een hand voor de mond – moet je iets laten, is het de bedoeling dat je geen geluid maakt. Wat onverlet laat dat ik het een mooie gedachte van jou vind dat je pas echt kunt spreken, als je ook kunt zwijgen. Toch roept het ook meteen de vraag bij me op waarom we dat dan vervolgens zo weinig doen? Waarom is er constant zoveel lawaai, zoveel ruis? Ik denk omdat zwijgen voor veel mensen ook een ongemakkelijke kant heeft. Als een gast bij De Wereld Draait Door niet uit zijn woorden komt en stilvalt, loopt zijn zweet mee over mijn rug. Van een gastenpater in een klooster hoorde ik eens dat vele bezoekers al na een uur weer met een ingepakte koffer naar buiten lopen, omdat de stilte, het zwijgen hen angst aanjaagt. Liever vluchten ze weg voor die 'oorverdovende stilte'. Het ongemak van zwijgen zit 'm volgens mij in het feit dat er ruimte ontstaat voor de dingen die onbewust, en soms bewust, naar de achtergrond zijn geschoven. Er kunnen skeletten uit de kast komen, het is de ultieme confrontatie met het zelf, met het luisteren naar je eigen hartslag. Dat is niet altijd leuk. En dus zetten we de radio liever nog een beetje harder, of praten we alle leegtes vol. Vind jij dat raar?

Germain:

Nee hoor, helemaal niet, ik ervaar dat ongemakkelijke ook wel. Maar daarom is het misschien juist belangrijk dat we zo nu en dan, door te zwijgen, doordringen tot een stilte waar we een beetje huiverig voor zijn. Een soort oefening in het omgaan met de onrust of onvrede die in ons is. Ik denk dat we dat bij uitstek in kunst kunnen ervaren. Het kunstwerk zwijgt en brengt tot zwijgen. Ik herinner me een performance van Marina Abramovic, ooit uitgevoerd in het MoMA, het museum voor moderne kunst in New York. Misschien ken je het? Zij organiseerde daar een ruim anderhalf uur durende performance in een grote zaal, met aan de randen veel publiek. Iedereen zwijgt. Een kleine vierkante tafel staat middenin. Aan weerszijden een simpele houten stoel. Abramovic komt binnen, gaat met rechte rug op een van die stoelen zitten, sluit minutenlang de ogen. Als ze de ogen opent, zit iemand die ze niet kent uit de omringende menigte tegenover haar. Beide mensen kijken elkaar zwijgend

aan, minuten lang. Dan sluit ze de ogen weer, bereidt zich voor op de volgende persoon die tegenover haar komt zitten. Beroemd is het fragment waarin ze volledig onverwacht in de ogen kijkt van Ulay, haar vroegere geliefde en levenspartner, mede-kunstenaar, waarmee ze 22 jaar lang geen enkel contact meer heeft gehad. Een schok gaat door haar heen. In het zwijgen dat volgt zien we in de ogen van die twee mensen, door alle wisselende emoties heen, een onpeilbare diepte ontstaan, wederzijds mededogen, een meeleven in de ziel van de ander. Er wordt geen woord gezegd. Natuurlijk is er ook een confrontatie met het zelf. Maar het gaat via de ander. In dit zwijgend aanwezig zijn ontstaat wederzijds toevertrouwen, overgave – en uiteindelijk verzoening. Als ik het goed zie, is er dus een zwijgen mogelijk dat verder en dieper gaat dan woorden kunnen komen. Denk je niet?

Geeske:

Het werk van Abramovic ken ik, en ik moest juist weer aan haar denken toen ik vorige week een prachtig filmpje zag van Amnesty. Dat begint met de woorden: 'Vier minuten oogcontact brengt mensen dichterbij dan wat dan ook' en vervolgens ziet de kijker hoe twee mensen met gesloten ogen tegenover elkaar worden neergezet. Alleen in dit geval is één van twee een vluchteling. De ogen gaan open, er wordt geknipperd, voorzichtig geglimlacht en soms wat ongemakkelijk geschoven. Maar hier gebeurt precies hetzelfde als bij Abramovic: er ontstaat contact in het kijken, in het niet-meteen-praten, het is een soort 'noble silence' – een stilte die gekenmerkt wordt door wederzijdse interesse en iets dat lijkt op voorzichtig vertrouwen. Daarna komen pas de woorden, het zijn ontroerende, kleine gesprekjes tussen mensen uit verschillende werelden die meer met elkaar gemeen blijken te hebben dan aanvankelijk lijkt. In één geval is er zelfs sprake van liefde op het eerste gezicht. Bij de aftiteling lezen we: 'Meer dan 1 miljoen vluchtelingen kwamen vorig jaar Europa binnen. Net als iedereen hebben ook zij een verhaal te vertellen.' Dit is wat ik nog wil zeggen over zwijgen voordat ik mijn mond houd: in die 'noble silence' het goede, vruchtbare zwijgen, het kijken en spreken zonder woorden – (misschien is dat ook wel bidden!) wil ik mij niet alleen bewust worden van mijzelf, maar juist ook van de ander. Van die kwetsbare ander, hij die door de spottende haters uit de Psalm van Lloyd Haft, door vooroordelen en discriminatie omver wordt geblazen, zij die tegen haar wil tot zwijgen wordt gebracht. Wat zeg jij daar tenslotte op?

Germain:

Niet veel meer. Je hebt helemaal gelijk. Ik zie ook wel het gevaar van kunst, van teveel ontroerende, troostende schoonheid. In de wereld waarin we leven hebben we het bijbelse visioen nog steeds hard nodig: deze wereld omgekeerd – dat wie altijd het hoogste woord voert, leert zwijgen; en wie tot zwijgen is gedoemd, aan het woord komt. Er is veel kakofonie, hoogtonigheid, onwaarachtigheid. Als ik dat hoor en zie, wil ik mij *niet* voegen in een zwijgende meerderheid. Maar hoe kun je in alle drukte dan toch waarachtig spreken? Dat vind ik moeilijk, soms zwijg ik dan maar weer. Is dat alleen zwakte, onmacht? Die 'noble silence' waarover jij sprak, die heb ik toch eerst nodig, op een of andere manier. Daarin kan gemeenschap en meer gelijkheid ontstaan, kunnen we luisteren, de ander tot spreken brengen en zelf tot spreken komen. Ik geloof wel in de kracht van bedachtzaam zwijgen, die als zeggingskracht kan doordringen in ons spreken. 'Geef mij de wind die 's nachts fluistert over de aarde, wat uw naam zou kunnen zijn'. Zo'n gemeenschappelijke geest, zo'n 'eerste stem' leeft in ieder van ons, in alle mensen van goede wil, daar geloof ik in. Een hoogste of laatste woord is niet meer nodig, als wij die eerste stem horen en onze eigen stem daar zachtjes in voegen. Zullen we dat maar eens gewoon proberen?

Gelezen:

Psalm 83 in bewerking van Lloyd Haft (2003)

Gedicht 'Contact' van Joost Zwagerman uit *Wakend over God* (2015)